

Rapport Konservering 65/4/2008

A 144 Hedalen stavkirke, Sør-Aurdal kommune, Oppland. Behandling av kirkens tresnitt

Nanina Løken (Atelier Carta)
Mille Stein

*Tresnittet i Hedalen stavkirke består av åtte kistebrev fra ca 1770.
Foto: Birger Lindstad, 2007*

Om prosjektet

På oppdrag fra Riksantikvaren har NIKU undersøkt og behandlet fire inventarstykker fra Hedalen stavkirke: et *middelalderkrusifiks* og *korpus til et helgenskap*, et *lerretsmaleri* fra 1691 og et *tresnitt* fra 1770-årene.

Prosjektet besto av et forprosjekt og et gjennomføringsprosjekt. I forprosjektet (2005 -2006) ble nivået for undersøkelsen og behandlingen av gjenstandene definert (Stein 2006). I gjennomføringsprosjektet ble gjenstandene undersøkt, dokumentert og behandlet (2006 – 2007).

Papirkonservator Nanina Løken har behandlet tresnittet. De øvrige objektene er dokumentert i NIKU upubliserte rapporter 65/1/2008(middelalderkrusifikset), 65/2/20082 (korpus til helgenskapet) og 3/2008 (lerretsmaleriet). Undersøkelsen av krusifikset og korpus til madonnaskapet er publisert som NIKU rapport 25, 2008.

Alle gjenstandene ble returnert Hedalen stavkirke 7.6.2007.

Prosjektopplysninger

Prosjekttittel: A 144 Hedalen stavkirke. Behandling av fire objekter
 Oppdragsgiver: Riksantikvaren/Stavkirkeprogrammet
 Prosjektnummer: Forprosjekt: 1561761. Hovedprosjekt:1562025
 Prosjektleder: Malerikonservator/forsker Mille Stein

Prosjekt-
 medarbeider: Papirkonservator Nanina Løken, Atelier Carta, Oslo,
 Konservatorstudent Mia Mustad, UiO

Samarbeids-
 partnere: Transportfirmaet Exel Fine Art.
 Fotograf Birger Lindstad

Rådgivere:
 Gjennomføring: 29.10. 2006 – 7.6. 2007

Innhold

Om prosjektet.....	2
Prosjektopplysninger	2
Innhold	2
1. Beskrivelse	3
2. Kistebrev	3
3. Tidligere behandling	3
4. Tilstand.....	4
5. Behandling	4
6. Illustrasjoner	6
7. Referanser	10

1. Beskrivelse

Motiv:

Motivene er hentet fra Det nye testamentet: bebudelsen, julenatt, nattverden, Emmaus, tornekroningen, Ecce Homo og Pilatus toer sine hender, korsfestelsen og pietà (for enkelthetens skyld kalt nr 1 - 8).

Mål:

Bildet består av åtte tresnitt trykket parvis på fire papirark (31 x 39,5/31x40/ 31,5 x 39/ 32,2 x 40,5 cm), montert lett overlappende, to ved siden av hverandre og to i høyden.

Materialer og teknikk:

Tresnittene er trykket på riflet klutepapir. De er trykket i sort og håndkolorert i felt med sjablontrykk (puchoirtrykk). Alle trykkene har blått, to trykk har blått og gult (nr 7 og 8), ett trykk blått og brunt (nr 2), og to trykk har blått og noe som kan ha vært rødt, men som nå er meget bleket (nr 5 og 6).

Produsent:

Nederst på hvert tresnitt står: "Kiøbenhavn, trykt og tilkiøbs hos Joh. Rud. Thiele i Store Helliggeiststræde".ⁱ

Montering:

Tresnittene er klebet på plate som måler ca h 67cm x b 82 cm. og montert i en ramme med glass og med åtte lysåpninger, en for hvert tresnitt.

Rester av klutepapir på innsiden av rammeverket (særlig i midtkorset) samt rester av mørkt blankt lim langs ytterkantene av de fire originalarkene kan tyde på at bildet tidligere har vært montert direkte mot rammeverket uten glass.

Plassering:

Bildet henger på nordveggen i prekestolsoppgangen.

2. Kistebrev

Disse tresnittene tilhører en spesiell type bilder som kalles kistebrev. De er primitivt utførte tresnitt, trykt på helark ca 42 x 35 cm. Oftest har de ett bilde og litt tekst, av og til to bilder, eller flere mindre. Bildet er hovedsaken, og teksten, som gjerne er på vers, forteller hva som fremstilles (Norsk Folkemuseum 1947). Hedalbildene har referanser til evangeliene i Det nye testamentet, men versene er ikke fra Bibelen.

Det var ikke vanlig å henge opp kistebrev i våre kirker, men St. Thomaskirken på Filefjell, revet i 1808, ble beskrevet som "indvendig behængt med Billeder, sådanne som Bønderne i Danmark klistre på den indre side av sine Kistelaag" (Daae, 1881).

Det er ikke kjent hvordan kistebrevene kom til Hedalen stavkirke. Kanskje kan de ha kommet fra St. Thomaskirken da denne ble revet (Elsrud, 1993).

3. Tidligere behandling

På midten av 1900-tallet ble tresnittene konserverert og restaurert da de var i meget dårlig stand.ⁱⁱ Behandlingen besto i dublering, oppklebing og retusjering.

Tresnittene ble den gang klebet på hvitt, trefritt sulfittpapir (på fire ark litt større enn originalpapiret), som igjen ble klebet til fire lyse lerretsstykker. Deretter ble det hele klebet til en huntonittplate. Limet som ble brukt sveller i vann og er lyst.

De hvite feltene på oppklebingspapiret ble samtidig røft innfarget med en brun, vannløselig maling. Denne har trukket inn i originalpapiret langs de meget absorberende kantene.

Oppklebingen forårsaket en del revner og misanpasninger, f.eks. av teksten på billedfelt nr 1. Samtidig reddet denne oppklebingen bildet fra full ødeleggelse.

4. Tilstand

Originalpapiret var meget nedbrutt og sterkt fuktabsorberende. Limet brukt til den tidligere nevnte oppklebing må ha hatt blitt påført ujevnt. Felt nr 7 hadde minst lim, og øvre del hadde et par rifter som åpnet og lukket seg etter luftens relative fuktighet.

Tresnittene var brunlig skjoldete, med lyse partier der papiret hadde vært beskyttet mot syreangrep, f.eks. på øvre del av felt nr 3, eller under rammesprossene.

5. Behandling

Mål

Da bildet var limt til en sterkt syreholdig bakplate (huntonitt), var det viktig å få det overført til en mer nøytral plate. Det var også viktig å trekke ut av papiret mest mulig av de vannløselige syrene i papiret, samt fjerne mest mulig av vannskjolder og brune skjolder. De ujevnt innfargete partiene av dubleringspapiret skulle lysnes og jevnes.

Overflaterensig

Tresnittene var støvet og litt sotet. Overflatesmuss ble forsøkt fjernet med myke viskelær, men det meste hadde trengt ned i fibre i forbindelse med den før omtalte oppklebingen.

Delaminering og rensing

For å fjerne bildet fra huntonittplaten var det nødvendig å fukte bildet fra forsiden, papirark for papirark. Vannskjolder og misfarge ble samme dag trukket opp i fuktet trekkpapir. Det var en stor hjelp at bildet også var klebet til lerret, da det våte lerret ga styrke til bildet når det ble skåret og løftet opp fra huntonittplaten.

Etter at bildet var løsnet fra bakplaten ble det lagt med rekto ned og lerretsbitene forsiktig trukket av dubleringspapiret. Mens dubleringspapiret var vått ble den brune retusjeringsfargen løftet opp og jevnet ut med våte bomullspinner. På nedre del av felt nr 5 satt brunfargen meget godt og måtte gåes over mange ganger med bomullspinner, mens på billedfelt nr 4 satt brunfargen meget lett og man måtte være varsom for ikke å fjerne for meget farge.

Det ble forsøkt å skyve på noen biter av originalpapiret for å få dem til å passe bedre inn, f.eks. teksten på billedfelt nr 1, men det var ikke nok hold i papiret til å håndtere det uten støttemateriale.

Særlig synd var det med den lange underliggende biten på felt nr 8. Her ble det gjort mange forsøk på å hente frem den underliggende delen, men uten å lykkes. Siden originalpapiret var så skjørt i våt tilstand måtte man utvise den største forsiktighet under vannbehandlingen. Særlig gjaldt dette ytterkantene og sprekkene som lett kunne feste seg til de våte trekkpapirene. Det ble derfor tilført nytt lim under ytterkantene og sprekkene, og under nesten hele billedfeltet nr 7. Det ble brukt nykokt hvetestivelsesklister i ulike konsentrasjoner, dog mest meget tyntflytende.

Bildet ble renset med deionisert lunkent vann tilsatt kalsiumhydroksid pH 8.

Relaminering og ny rensing

Det hvite dubleringspapiret fra 1900-tallet ble beholdt på grunn av bildets skjøre tilstand. Det ble forsterket med et ark Arakaji japanpapir klebet til baksiden med kokt hvetestivelsesklister. Samme type japanpapir ble også klebet til en fem mm tykk finerplate, type Meranti rød, med en blanding av hvetestivelse og Cascol tremim; ca 3:1. Merantiplaten skal ha en pH på mellom 5 og 6.5.ⁱⁱⁱ

For at ikke treplaten skulle slå seg, ble det klisteret et lag brunt innpakkingspapir på den andre siden.

Det ble først vurdert å kantfeste bildet til platen, men denne monteringsmåten var jeg redd ikke ville gi det skjøre originalpapiret så stor stabilitet som en full oppklebing. Bildet ble derfor klebet helt opp på platen, med rekkefølgen: originalpapir, dubleringspapir, to lag Arakaji japanpapir og plate. Størrelsen på originalpapirene ble målt på den gamle oppklebingsmåten på huntonittplaten, og originalpapiret hadde ikke blitt større nå, men tvert imot krympet litt.

Resultat

Gjennom dette arbeidet er bildet blitt renset, originalpapirets pH blitt forhøyet, og den sure påvirkning fra huntonittplaten er stoppet.

Bildet må ikke utsettes for direkte sollys eller for store og brå forandringer i det omliggende inn klimaet.

6. Illustrasjoner

Figur 1 a og b: Foto av tresnittet før behandling, for- og bakside. Foto: Birger Lindstad, 2006

A-144. Bilde fuktet og fjernes fra hundentittplaten.
Skuggen av den eksisterende originalbit sees.

Billedfeltene fuktet og gamle lappinger
sone 5.

A-144 Verso, etter at bildet er
løsnet fra huktomittplaten, og lerretet
fjernet.

Verso, lerretsbitene fjernes

Atelier Carta, vinteren 2006

Figur 2 a, b, c, d. Foto tatt under behandling av tresnittet. Foto: Atelier Carta, 2006

Figur 3. Foto tatt før og etter behandling. Foto: Birger Lindstad 2006 og 2007

7. Referanser

1. Norsk Folkemuseums Årbok 1947 hvor Randi Asker har skrevet om DANSKE TRESNITT OG KISTEBREV I NORGE, side 77.
2. Daae, Ludvig: Norske Bygdesagn I saml. Kria. 1881, St. Thomaskirken på Filefjeld, s. 11
3. Edvard Elsrud: Hedalen Stavkirke, Oslo 1993, s. 47- 48.

ⁱ Johan Rudolph Thiele, København, er kjent fra 1770-årene, da han ble eier av Store Helliggeiststræde nr 150 (Norsk Folkemuseum 1947, s 100)

ⁱⁱ Brev fra restaureringskonsulent Domenico Erdmann 30.06.1938, til Riksantikvaren etter besiktigelse i Hedalen stavkirke

ⁱⁱⁱ Opplysning fått av Norsk Institutt for Skogforskning på Ås